

WOJCIECH BLAJER, *Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich* (*Hortfunde der älteren und mittleren Bronzezeit auf den polnischen Gebieten*),

Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, 30,

Kraków, 1999, 245 p. text, 7 hărți, 227 planșe.

În 1990, W. Blajer publica o lucrare dedicată problematicii depozitelor Bronzului timpuriu din teritoriile poloneze (*Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich*, Prace Komisji Archeologicznej, 28, Wrocław). În cartea acum prezentată, autorul are în vedere o problemă similară, obiectul studiului fiind însă depozitele următoarelor secvențe cronologice ale epocii bronzului din aceleași teritorii, extinse între fazele BB2 și HA2, respectiv între Per. II evoluat și prima jumătate a Per. IV, potrivit cronologiei nordice, folosită consecvent, alături de cronologia central-europeană, de către cercetarea arheologică poloneză.

În spațiul avut în atenție, pentru intervalul de timp menționat sunt cunoscute 251 de depuneri de mai multe piese certe sau presupuse. Ele au intrat treptat în atenția cercetării, începând cu anii 60' și 70' ai secolului 19, printre cei care le-au publicat numărându-se specialiști de mare reputație, precum A. Lissauer, J. Kostrzewski, J. Żurowski, L. Kozłowski, W. Bohm, K. Kersten, A. Gardawski, M. Gedl și mulți alții.

Metoda de cercetare folosită preponderent în noua exegeză este cea tipologică, metoda analizei importurilor având un rol mai mic, întrucât s-au avut în vedere mai ales formele locale regional specifice.

Bronzurile sunt analizate după categorii. Dintre unelte, cea mai numeroasă categorie este reprezentată de topoare, și anume de unele tipuri de *Randleistenbeile* și *Absatzbeile*, precum și de topoare cu aripioare și celturi (peste 200 de piese). În același timp, topoarele folosite drept arme, printre care și topoarele cu disc și spin de tip Tachlovice, sunt prezente printr-un număr mult mai redus de exemplare. De asemenea, puțin numeroase sunt pumnalele, deși în inventarele mormintelor Pre-Lausitz ele joacă un rol important. Situația este explicată printr-o tendință generalizată de înlocuire a pumnalelor în Per. III cu cuțite și spade. Totuși, și numărul acestora din urmă este destul de redus, doar 11 exemplare întregi și două fragmente. În schimb, mai numeroase sunt diferitele tipuri și variante de vârfuri de lance (26 piese întregi și patru fragmente).

Dintre unelte, a doua categorie ca număr de piese o reprezintă secerile. Sunt cunoscute 110 exemplare întregi și 30 de fragmente, la care s-ar adăuga, eventual, și cele cca 200 de seceri prezente în depozitul din împrejurimile Wilków Wielki, databile în fazele HA1-HA2.

Colierele sunt relativ rare (aproximativ 40 exemplare întregi și șapte fragmente). Ele apar practic doar în două regiuni: Pomerania de vest și Polonia de sud-est, în grupul Tarnobrzeg, unde sunt prezente ca forme speciale și verigile mari de tip Sieniawa. În Silezia inferioară, începând cu faza HA2 sunt depuse și coliere torsionate.

Cea mai numeroasă categorie este formată de podoabele de braț și de picior. Deosebit de importante pentru analizele cronologice și istorico-culturale sunt foarte diferențiatele verigi de picior și brățări, dintre care cele mai multe sunt bogat ornamentate (peste 590 de exemplare întregi și 45 de fragmente). În afara lor, mai sunt de menționat apărătoarele de braț și de picior (177 de piese întregi și cel puțin patru fragmente), precum și spiralele de braț și de picior, uneori cu capetele spiralice (37 de piese întregi și cel puțin 26 de exemplare fragmentare).

În timp ce micile podoabe inelare sau spiralice au o importanță redusă (20 de piese întregi și șase fragmente), pandantivele și perlele de bronz sunt mult mai bine reprezentate. Sunt de menționat cel puțin 175 de pandantive, cele mai multe aparținând tipului în formă de pâlnie, respectiv celui de formă conică cu spin, nelipsind însă nici exemplarele cordiforme și *Stachelscheiben*.

Butonii, falerele, tutulii, dar și plăcile decorate, apar în diferite variante, fără a fi avut vreun rol mai deosebit. Acele și fibulele aparțin de asemenea categoriilor de bronzuri puțin numeroase, ele fiind totuși foarte diferențiate. Mai interesante sunt acele lungi din Polonia de sud, care se datează în fazele BD și HA1-HA2.

Vasele de bronz sunt reprezentate doar de șase exemplare. Trei dintre ele aparțin așa-numitelor *Hängedosen* nordice, iar unul este o ceașcă de tip Friedrichsruhe. La Radymno au fost descoperite fragmente dintr-un vas cu gâtul

conic și marginea evazată, analogiile sale fiind de căutat – se apreciază – în spațiul carpatic.

Pe lângă bronzuri, în depuneri se află sporadic și piese confecționate din alte materiale: silex (un vârf de lance), chihlimbar (cel puțin 11 perle), sticlă (15 perle și trei fragmente de perle), scoică (o perlă), dinți de animal (doi colți de mistreț prelucrați).

Autorul a rezumat astfel concluziile sale:

1. Depozitele culturii Pre-Lausitze apar în număr mare probabil abia în a doua fază a Per. II, adică în faza BB2 (C1). Ele au un precumpănitor caracter de garnituri de podoabă și conțin piese care sunt lipsite de tradiții Aunjetitze. Mai rare sunt depozitele de unelte, respectiv cele mixte. Depozitele culturii Pre-Lausitze au fost depuse într-o perioadă corespunzătoare fazelor BB2-BD. Izolat, au fost depuse bronzuri și în teritoriul culturii Trzciniec, unde au început să fie produse, sub influența Pre-Lausitze, poate și transcarpatică, forme de podoabe proprii. Se poate presupune că în lumea Pre-Lausitze a predominat inițial principiul depunerii separate a pieselor de podoabă și de port pe de o parte, și a uneltelor și armelor pe de altă parte. Acele lipsesc din inventarele depozitelor.

2. Este de remarcat o influență a stilului Pre-Lausitze în Pomerania. Depozitele din acest teritoriu (tipul Mielenko, date BB2-BD) au avut mai mult un caracter mixt în comparație cu descoperirile din spațiul Pre-Lausitze și Trzciniec, consecință a supraviețuirii unor tradiții mai vechi. Formele nordice tipice (*Hängedosen*) au fost depuse aici deja într-o perioadă corespunzătoare cu faza BD.

3. Nu este simplă departajarea pe etape cronologice a depozitelor Pre-Lausitze din fazele BB2-BC și BD. Ele formează mai degrabă serii în care se constată o continuitate variabilă a formelor și ornamenticii. Această tradiție continuă și în BD, în depozitele de tip Dratów, care aparțin populației Pre-Lausitze târzii și culturii Trzciniec, precum și fazei de trecere Trzciniec-Lausitze. Înrudite și analoage în timp, sunt descoperirile de tip Błogocice, care sunt probabil în conexiune cu cultura Trzciniec târziu.

4. Tradițiile Pre-Lausitze își au sfârșitul în grupul de depozite de tip Kutno-Raszew, care apar mai ales în nordul Poloniei centrale și în Kujavia de est, în fosta zonă de mixtură Pre-Lausitze - Trzciniec. Descoperiri asemănătoare se află și în Silezia. Depozitele de tip Kutno-Raszew se datează în faza HA1 (și HA2) și sunt

în legătură cu grupul polonez central, parțial și cu grupul silezian al culturii Lausitze.

5. Anumite diferențe în comparație cu depozitele de tip Kutno-Raszew prezintă cele de tip Karbowizna din Masovia de vest și Kujavia de vest. Acestea par a nu fi dovezi ale unei poziții cronologice mai recente a acestor depozite, ci rezultatul unei specificități regionale. Depozitele de tip Karbowizna pot fi atribuite populației locale, care a avut probabil și un rit de înmormântare arhaic, insesizabil cu metode arheologice.

6. Depozitele de tip Sieniawa ale grupului Tarnobrzeg reprezintă un model diferit. Ele prezintă anumite convergențe cu depozitele de tip Błogocice. În inventarul lor se regăsesc numeroase forme de verigi, remarcabile fiind cele cu decor oblic, dar și importuri din spațiul carpatic. Datarea lor în HA1 este certă, însă nu ar fi exclusă nici o încadrare cronologică mai largă.

7. În Silezia inferioară apare un alt grup de depozite. Caracteristice sunt aici verigile (sau brățările) cu șanțuri adânci („*canelate*”) de tip Droszków. Se întâlnesc și formele torsionate sau decorate cu incizii, în timp ce podoabele Pre-Lausitze lipsesc deja. Datarea lor în fazele HA1-HA2 și un raport la zona vestică a grupului silezian și la zonele limitrofe ale grupelor saxono-lusaciană și brandenburgă din cadrul culturii Lausitze sunt clar stabilite.

8. O poziție deosebită au descoperirile din Silezia și din vestul Poloniei Mici, ce se datează în HA1-HA2. Ele trădează anumite asemănări cu descoperirile din Boemia de nord-est și sunt, poate, de interpretat drept rezultat al relațiilor culturale (migrații?) ale populației Lausitze în direcția estică.

9. În Pomerania de vest apar încă în a doua jumătate a Per. III (HA1) depozitele de tip Wierzbiczin. Ele au analogii în bogatele inventare de morminte și durează până în prima jumătate a Per. IV (HA2). Din punct de vedere cultural, aceste depozite aparțin fazei târzii a grupului uckermarkt-vestpomeranian al culturii Lausitze. Unele particularități arhaice ale Pomeraniei de est se observă mai bine în descoperirile funerare decât în depozitele izolate (și nesigure). De asemenea, este dificilă o discuție în privința depozitelor de tip Żbąszyń. Pe baza caracteristicilor brățării, ele sunt date în HA2 și interpretate drept rezultat al influențelor din Brandenburg.

10. În fazele BB2-BD sunt de remarcat două grupuri principale de depozite, una în regiunea

Silezia centrală – Polonia Mare – Kujavia, alta în Pomerania de vest. În schimb, în faza HA1, în teritoriile poloneze sunt prezente șase grupuri regionale de depozite de podoabe: Polonia centrală (tipul Kutno-Raszew), Masovia de vest și Kujavia de vest (tipul Karbowizna), Tarnobrzeg (tipul Sieniawa), Silezia inferioară (tipul Droszków), Silezia superioară și Polonia Mică (apropiat de tipul Kosmonosy) și Pomerania de vest (tipul Wierzbiczin). Ele se află în legătură cu grupuri sau subgrupuri ale culturii Lausitze. Mai târziu, în faza HB1, nu există o continuitate a depunerilor în Polonia centrală, Masovia de vest și regiunea Tarnobrzeg.

11. Importanța obiectelor de import este redusă. Doar puține depozite sud-est poloneze (Stefkowa, Zależe, Radymno, Marcinkowice) pot fi desemnate drept importuri. Având în vedere caracteristicile specifice, probabil că este vorba aici de bronzuri produse și depuse (? n.a.) de populația Piliny. Unele forme din spațiul carpatic se constată și în Polonia Mică. Importurile din sud-vest nu joacă nici un fel de rol. Lipsesc de asemenea depozitele provenite din spațiul cultural nordic. Sunt prezente doar tipuri izolate, constante într-un spațiu mai larg al Europei de nord.

12. În literatura mai veche, influența Bazinului carpatic asupra metalurgiei din Polonia de astăzi a fost exagerată. Analiza obiectelor de bronz indică faptul că legăturile sud-vestice au fost cele mai importante. Metalurgia Pre-Lausitze a avut relații cu centrele culturii tumulare, mai ales din zona Elbei superioare și a Dunării superioare. Această direcție a relațiilor s-a păstrat apoi și în fazele timpurii ale culturii Lausitze. Întrucât însă culturile Bazinului carpatic au exercitat o influență decisivă asupra metalurgiei bronzului culturii tumulare, populația din spațiul Odra-Vistula a profitat, în fazele BB2-HA2, de exemplele sudice, nu nemijlocit, ci pe un „*drum ocil*”: în amonte pe Dunăre, apoi înspre nord-est, în direcția Elba și Odra.

13. Numai în cazuri rare pot fi deosebite „*orizonturi de depozite*” îngrădite în timp. De cele mai multe ori, grupurile de depozite stabilite au caracterul unor serii, care ocupă două, trei faze cronologice. Câteodată se remarcă chiar o „*continuitate variabilă*” (de ex., de la depozitele fazei clasice a culturii Pre-Lausitze la depozitele de tip Kutno-Raszew). Propunerile pentru o datare mai mult sau mai puțin argumentată a depozitelor în faze succesive – BB2 (C1)-BC(C2), BD, HA1, IIA2 – sunt ilus-

trate și pe hărți de răspândire. Deosebit de numeroase sunt depozitele databile în HA1, cel puțin 130 de descoperiri, din care însă o parte a putut fi depusă în faza următoare.

14. Ritmul general al schimbărilor din zona sudică a spațiului cercetat pare a putea fi destul de bine sincronizat cu sistemul lui P. Reinecke. În nord, situația este diferită, totuși o paralelizare cu sistemul lui O. Montelius, din cauza numărului mic de forme „*nordice*”, nu este simplă.

15. În Per. I și la începutul Per. II, unelte și armele sunt piesele de bronz mai bine databile. Pentru depozitele mai recente, piesele cu valoare cronologică ridicată sunt verigile ornamentate. Majoritatea tipurilor de unelte (preponderent topoare și seceri) au o durată de folosință mai îndelungată.

16. Depozitele conțin predominant piese finite: cele mai multe podoabe și piese de îmbrăcăminte (73%), mai puțin unelte (20%) și numai rar arme (3%). Topoarele și secerile prezintă adesea urme de folosire. Proportia de unelte nefolosite, respectiv de piese fragmentare sau puternic deteriorate este mică (cca 11%).

17. O parte a depozitelor a fost depusă în mediu umed (cca 23%), pe înălțimi (5%) sau în apropiere de pietre de mari dimensiuni (6%). Doar în cazuri izolate (Kleczy, Radlowice) s-a putut constata o dispunere deosebită a acestor bronzuri.

18. Depunerea depozitelor a fost condiționată, probabil, în primul rând de dezvoltarea economică. Pare totuși verosimil că o importanță mare a avut-o și dezvoltarea social-politică, precum și religia. Consecințe a acestora au fost atât tipurile și garniturile de podoabă specific regionale, cât și riturile de depunere legate de credințele religioase.

19. Lipsesc argumentele pentru ipoteza că, depunerile au fost provocate de evenimente politice sau întreceri de prestigiu. Se pare că, majoritatea depozitelor a ajuns în pământ (sau în apă) din motive religioase. Este însă de stabilit dacă depunerile gândite fie ca ofrande pentru zeități, fie ca dotări pentru morți, au fost cele mai importante sau dacă au predominat alte motivații. Paleta posibilelor diferențieri ale credinței și ale riturilor și obiceiurilor este practic nelimitată.

Dintre concluziile prezentate, importante și pentru cercetarea fenomenului depunerilor de bronzuri în zona sud-est europeană, mai ales în contextul discuțiilor cu privire la semnificația acestora, sunt cele cu privire la imposibilitatea

stabilirii, în marea majoritate a cazurilor, a unor „*orizonturi de depozite*” cronologic limitate, anumite tipuri de depozite extinzându-se chiar pe mai multe perioade. Situația este similară cu cea constată în spațiul carpatic, și aici depozitele de un anumit tip reprezentând depuneri succesive într-un anumit areal cultural determinat și într-un interval de timp mai îndelungat. Astfel, de exemplu, depozitele de tip Uriu-Opályi, aflate în conexiune cu evoluția culturii Suciu de Sus, precum și cu fenomenele culturale înrudite cu aceasta (Lăpuș, Berkesz [?]) au fost depuse într-o lungă perioadă de timp, ce a început sigur mai repede decât perioada corespunzătoare cu faza Reinecke BD și s-a prelungit, foarte probabil, pe un anumit parcurs și în etapa cronologică ulterioară acestei perioade. Iar dacă se admite că depunerile au avut loc succesiv, trebuie să se admită și faptul că depozitele, în marea lor majoritate, nu au caracter profan, semnificația lor trebuind să fie căutată în lumea de idei și credințe religioase.

O interesantă concluzie a autorului este cea cu privire la legăturile dintre centrele metalurgice din teritoriile poloneze și cele din Bazinul carpatic. Aceste legături nu sunt negate, presupunându-se totuși că ele nu sunt nemijlocite. Pentru judecarea acestei probleme, cred că ar trebui avut în vedere ansamblul de descoperiri de bronzuri, deci și cele ce provin din morminte și din așezări. Dacă se realizează o astfel de

analiză, tabloul relațiilor se modifică, ele fiind în realitate, se pare, mai consistente, unele fiind chiar directe. Reamintesc doar prezența în mai multe morminte Lausitze din Polonia, precum Kietrz, Jordanów Śląski, Wrocław-Księże, Smokovice, a unor pandantive semilunare ajurate cu tijă perforată, așa-numitele „*apărătoare de ace*”, care sunt în mod cert produse specifice Igrîța, deci ele ajung în nord din spațiul transilvănean sau sunt, eventual, imitații locale ale unui tip de piesă provenit din acest spațiu.

Un merit deosebit al cărții este acela că ea se bazează pe un fond de piese desenat cu exactitate în cea mai mare parte fie de autor (53%), fie de colegii lui din Cracovia (16%). În felul acesta, s-au putut remarca o multitudine de caracteristici ale pieselor, s-au precizat secțiunile lor, s-au remarcat intervențiile pe care le-au suferit înainte și în momentul depunerii. Toate aceste date sunt semnificative atât din analizele tipologice și cronologice, cât și din interpretarea depunerilor.

Probabil că rezultatele cercetării ar fi fost și mai concludente, dacă analiza s-ar fi extins și la descoperirile izolate, dintre care unele reprezintă cu siguranță depuneri de o singură piesă (*Einzelstückdeponierungen*), valoarea probatorie a acestora fiind similară depunerilor de mai multe piese (*Mehrstückdeponierungen*).

Carol Kacsó